

Милеса Стефановић-Бановић

Етнографски институт САНУ
kimiaera@gmail.com

Бранислав Пантовић

Етнографски институт САНУ
mr.pantovic@gmail.com

Настава југословенских учитеља у Аргентини 1939–1944.*

У раду се бавимо извештајима југословенских учитеља од 1939. до 1944. године, који су у Аргентини држали наставу исељеницима, организовану од стране Владе Краљевине Југославије. Извештаји учитеља Посланству у Буенос Аиресу сведоче о настојањима Краљевине Југославије да се одупре асимилацији и да промовише и јача „југословенско национално јединство“. Они такође приказују опште друштвене прилике међу исељеништвом, различите детаље из свакодневног живота исељеника и учитеља, и доносе вредне податке о бројним политичким, економским, социјалним и културним проблемима ове дијаспоре у Аргентини и о њеним односима са матицом.

Кључне речи:

школска
настава,
исељеници,
Аргентина,
Краљевина
Југославија

Увод

У склопу проучавања дијаспоре у Аргентини смо, између осталог, спровели истраживање у Архиву Југославије и у Архиву Министарства спољних послова Републике Србије. Прегледана грађа мотивисала нас је да што већи део овог, готово непознатог материјала приближимо јавности кроз различите студије

---

* Рад је резултат истраживања на пројекту *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе“* (бр. 47016), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и тиме пробудимо интересовање научне јавности за ову веома занимљиву и специфичну дијаспору. Овом приликом представљамо део грађе који се односи на рад учитеља послатих од стране Владе Краљевине Југославије у Аргентину.

Постојање мреже сопствених институција може се сматрати једним од кључних фактора опстанка мањинских група, при чему се мора подвући важност школовања на матерњем језику. Може се рећи да континуитет постојања и функционисања институција гарантује континуитет друштвеног живота групе и постојања њене унутрашње друштвене динамике (Прелић 2008: 366–368). На присуство, односно одсуство школа и наставе матерњег језика у дијаспори утичу различити фактори. То су, пре свега, политика земље пријема, затим бројност мигрантске популације и њена организованост, као и однос који према том питању има земља матица (Благојевић 2007: 233).

У датом смислу је посебно значајна архивска грађа која сведочи о настојању Посланства Краљевине Југославије у Буенос Аиресу да у име афирмације југословенске државе развије широку социјалну, образовну и културну активност међу исељеницима. Активности Посланства спровођене су путем организовања основношколске наставе и набавке књига на матерњем језику, уметничких представа, давања новчане помоћи, пружања помоћи при запошљавању и на разне друге начине (Исаиловић 2000: 82).

Извештаји учитеља Никице Дефранчески и Славка Гајера, послати Посланству у Буенос Аиресу између 1939. и 1944. године, потврђују настојања Краљевине да се одупре асимилацији и промовише и јача „југословенско национално јединство“. У њима се такође налазе вредни описи друштвених, социјалних и политичких околности, као и подаци о свакодневном животу и проблемима исељеника и учитеља, о спровођеном наставном плану, условима у којима је одржавана настава, као и о односима са матицом.¹

Истраживање завршавамо грађом из 1944. године, с обзиром на то да у Архиву Министарства спољних послова Републике Србије, где се налази архивска грађа Посланства из Буенос Аиреса после Другог светског рата, нисмо пронашли информације о активностима поменутих учитеља. Посебан значај ове грађе је у томе што документује један од ретких примера да је Влада Краљевине слала учитеље на рад у дијаспору.²

Највећи проблем у бављењу овом тематиком свакако је представљао недостатак литературе,³ па смо се током истраживања ослонили на засад још

---

1. Приликом приређивања овде представљене грађе руководили смо се следећим начелима: 1) сви наведени извештаји, изузев два, писани су латиницом, али су овде дати ћиричним писмом, ради уједначености граfiје; 2) нису исправљене правописне и граматичке омашке, као ни дијалекатизми; кориговане су само словне грешке које су очигледно настале приликом куцања извештаја.

2. Поред овог примера, у истом фонду пронашли смо информацију о упућивању југословенских учитеља у Чиле (Опојевлић 2005: 16), али нисмо нашли тачне податке нити имена учитеља, па не знамо поуздано да ли је настава и реализована.

3. Међу малобројним делима издвајају се следећа монографија Љубомира Антића – „*Naše iseljništvo u južnoj Americi i stvaranje Jugoslovenske države*“ (1897), неколико радова Марије

недовољно искоришћен потенцијал поменуте архивске грађе, пре свега из Архива Југославије.

Историјски оквир

Сматра се да је исељавање са јужнословенских територија у прекоморске земље почело још у 18. веку. Ипак, тек од краја 19. века постоје званична писана документа о стварању првих колонија придошлица са територије тадашњих балканских држава у Аргентини (Dahl, 1974).

Исељавање са ових простора у прекоморске земље најчешће се посматра кроз четири фазе. Прва фаза почиње средином 19. века и завршава се крајем Првог светског рата. Друга обухвата период између два светска рата. Трећу чине Други светски рат и послератне године. Четврта фаза почиње крајем 50-тих година 20. века и траје све до данас⁴ (Лукић-Крстановић 1992: 26–30).

Први исељеници у Јужну Америку били су морнари из Боке Которске и Дубровника. Под њиховим утицајем почиње исељавање из Далмације, затим и из суседних области – Лике, Црне Горе и Херцеговине, а нешто касније из Босне и Војводине, и тек потом из Србије и Македоније (Слијепчевић 1917: 14). Разлози и околности исељавања са различитих подручја свакако имају неке временске и просторне специфичности, али се ипак може рећи да су основни разлози велике већине миграција били пре свега економске, и у нешто мањем броју и политичке природе (Стефановић-Бановић, Пантовић 2013: 121–122).

По доласку у Јужну Америку, исељеници са простора Балкана су, као и у другим прекоморским земљама, оснивали друштва и удружења, углавном на националној или завичајној основи. Програми и циљеви свих удружења били су слични: окупљање исељеника, њихова заштита, међусобна помоћ, одржавање комуникације са завичајем и очување матерњег језика и културног идентитета (Црнић-Пејовић 2007: 177). Аргентински имиграциони закони нису захтевали писменост, па је већина усељеника била неписмена или полуписмена. Ипак, многи су били свесни тога да је један од главних предуслова за успешну социјалну и економску интеграцију овладавање домицилним језиком и образовање, па су настојали да школују своју децу, због чега су уживали углед код локалног становништва. Са образовањем је, међутим, ишла и опасност од асимилације, па

Црнић-Пејовић о исељавању из Боке Которске, који су настали на основу архивске грађе Архива у Херцег Новом, савремена студија Гордана Стојовића и Марјана Миљкића – „Stnogorci u Južnoj Americi“ (2012), као и два рада Милесе Стефановић-Бановић и Бранислава Пантовића – „*Наша* дијаспора у Аргентини“ (2013) и „Српска православна црква као део културно-историјског наслеђа наших исељеника у Аргентини“ (2012). Архивску грађу Посланства Краљевине Југославије у Аргентини описали су Благоје Исаиловић, „Посланство Краљевине Југославије у Аргентини – Буенос Ајрес 1928-1945: историјска белешка“ (2000), и Лидија Опојевлић, „Инвентар сумарно-аналитички АЈ-385. Посланство Краљевине Југославије у Аргентини – Буенос Ајрес (1928-1945)“ (2005).

4. Најмасовнија исељавања са јужнословенских простора у прекоморске земље, односно у Аргентину, догодила су се у првој и другој фази, док касније њихов интензитет опада.

су, у намери да сачувају матерњи језик и културу, исељеници оснивали народне школе и курсеве матерњег језика, пре свега при домовинским удружењима (Антић 1987: 24–25). Наставнике су бирали међу собом, а настава на матерњем језику организована је пре или након наставе у државним школама.

Током година, иницијативе за оснивање школа биле су честе и спровођене су са већим или мањим успехом, о чему сведоче извештаји Министарства⁵, друштава и други документи. У часопису „Слободна мисао“ из 1928. помиње се „прва српска школа у Аргентини“⁶: „У Јужној Америци, у Аргентини, основано је српско село Р. Сеанс Пења. Ту је насељена наша велика народна колонија и сматра се као једна од добростојећих. Наши људи су одлучили да у мјесту подигну прву српску школу у Аргентини. Било је то 2. новембра 1927. године. Тада су се наши земљаци окупили, основали потпуно и просвјетно друштво са циљем да се подигне прва српска школа. Друштво је узело име 'Друштво Дурмитор'⁷“ (Стојовић 2012: 262).

Немамо поузданих података о томе како су исељеничке школе радиле, колико дуго и са каквим успехом, али нам је пажњу привукао извештај исељеничког изасланика из 1927, који наводи да су се: „иницијативом појединаца стварале школе, клубови, друштва и новине, (...) међутим све је било увек кратког века и свршавало се са одласком иницијатора или исцрпљењем залихе његове енергије.“⁸

***

По завршетку Првог светског рата држављани јужнословенског порекла из Аустроугарске и Црне Горе постали су држављани нове државе – Краљевине СХС, али су многи и након тога наводили друге земље порекла. Најчешћи разлог је била неупућеност у политичке промене у матици. Са друге стране, било је и оних који су били против стварања нове државе (Стојовић 2012: 138), или чак према њој непријатељски настројени, па нису прихватили пасоше Краљевине, већ су користили старе аустроугарске или црногорске исправе (Крејић 2006: 12). Ово потврђује и чињеница да је једно време у Буенос Аиресу упоредо постојао и генерални конзулат Краљевине Црне Горе, који је спорадично издавао пасоше,⁷ иако није имао ингеренције од стране КСХС (Исаиловић 2000: 76). Такође, у дописима⁸ се наводе и „иступи агената македонске организације“, „незадовољних

---

5. Указом од 29. фебруара 1928. генерални конзул је постављен за „изванредног посланика и опуномоћеног министра Краљевине СХС у Буенос Аиресу“ (Исаиловић 2000: 73). *Министар* и *посланик*, односно *Министарство* и *Посланство* се у свим документима користе као синоними.

6. АЈ-784-1-(1-6), Годишњи извештај 1926-1927. исељеничког изасланика за Ј. Америку.

7. Крејић наводи да је издавање пасоша у то време представљао велики проблем: „Исељеници су добијали пасоше и од француских конзулата на основу потврда Југославенске народне одбране о националној припадности и исправности, али та пракса није наилазила на разумевање у неким земљама транзита, па су исељеници често били изложени додатним трошковима и компликацијама“ (Крејић 2006: 12).

8. АЈ-765-1, Допис Генералног конзулата у Буенос Аиресу министру иностраних дела КСХС

Црногораца“ и „лоши утицаји на католички део колоније“.

У датим околностима је влада Краљевине настојала да развија осећај заједничке припадности код исељеника. Државни врх је уочио проблематику миграција, улазећи тако у ред држава које су уводиле овај феномен у сферу законског и политичког деловања и на тај начин усмерава лесопствену емиграциону политику (Ђукановић 2009: 47). У циљу усклађивања и задовољавања потреба свих исељеника донета је одлука о отварању генералног конзулата Краљевине СХС у Буенос Аиресу, у јулу 1920. године (Крејић 2006: 88). Конзулат је почео са радом у првој половини 1922, а крајем 1928. је претворен у Посланство.⁹

С обзиром на то да је на америчком континенту живео велики број добростојећих и утицајних емиграната и њихових потомака, од којих је Влада Краљевине имала потенцијалну корист, том континенту је посвећена посебна пажња. У допису шефа Исељеничког комесаријата Министарству социјалне политике¹⁰ од 28. јула 1925, насловљеном са „Просвјетна (културна) пропаганда за судбину американизације наших исељеника“, наводе се могући начини деловања државе против „интензивне пропаганде за американизацију“, који би могли да доведу до успоравања процеса асимилације. Као планиране мере „културне офанзиве“, између осталог, наводе се оснивања библиотека и народних школа у већим емиграционим центрима.¹¹

Међутим, први конкретни кораци Краљевине Југославије у овом смеру направљени су тек 1939. године, када су у Аргентину послати учитељи Никица Дефранчески и Славко Гајер.

Долазак учитеља у Аргентину и њихови први утисци

Никица Дефранчески

Учитељица Никица Дефранчески¹² је 1939. године упућена „на рад“ у Посланство

од 25. 4. 1928.

9. Благоје Исаиловић наводи да је то тада било једино дипломатско представништво Краљевине СХС и касније Краљевине Југославије у целој Јужној Америци (Исаиловић 2000: 75).

10. АЈ-765-1, Допис шефа Исељеничког комесаријата Министарству социјалне политике КСХС, од 28. 6. 1925. Шеф Исељеничког комесаријата предлаже да се овај допис пошаље и Посланству у Вашингтону, исељеничком изасланику у Њујорку, генералним конзулатима у Њујорку, Сан Франциску, Чикагу, Буенос Аиресу, Монреалу и Окланду. Примећујемо да су Исељенички комесаријат, а вероватно и друге релевантне институције једнако третирали дијаспору у Северној и Јужној Америци.

11. Под „културном офанзивом“ се наводи оснивање библиотека, где се спомиње специјални тип библиотеке Михановића у Буенос Аиресу. „Места у којима би требало оснивати те библиотеке за Јужну Америку доставља (...) наш генерални конзул у Буенос Аиресу својим исцрпљивим предлогом.“

12. Никица Дефранчески (Бан) је рођена у месту Бакар (данас Хрватска) 1904. године. Удата је била за новинара Јоса Дефранческог и имала је сина Ненада, рођеног 1935. године. Док се није удала (1934), радила је у Мркоњић Граду (данас Република Српска) као учитељица

Краљевине Југославије у Буенос Аиресу, од стране Министарства просвете и Одсека за заштиту исељеника Министарства социјалне политике и народног здравља¹³. Додељена је југословенској школи у Док Суду, основаној 1937. године.¹⁴ Ова школа је функционисала у склопу „Југословенског клуба“, који је организован 1927. године, са идејом генералног конзула и угледних исељеника да буде „не само културно просветни центар југословенске дијаспоре, него и репрезентативна југословенска институција у Буенос Аиресу.“¹⁵

У свом првом извештају Посланству у Буенос Аиресу од 11. маја 1939. године¹⁶ учитељица Дефранчески описује своје путовање, преузимање школе, затечено стање и прве непријатности од стране исељеника. Пише да је у Аргентину стигла 22. априла, после 28 дана путовања бродом, а дочекана је уз велике почести. Са собом је понела нешто школских књига, које је набавила уз помоћ Исељеничког комесаријата и донација појединаца. Из извештаја се види да није постојала организована набавка књига, већ је све било препуштено савести и снажљивости учитељице.

Настава је почела 2. маја са 68 ђака. Иако су деца била подељена у четири разреда, због непостојања бољих услова сви су боравили у једној учионици, па је настава била знатно отежана. „Обука се врши прије и послје подне, јер сва деца наших исељеника полазе и аргентинске школе, тако да она која полазе аргентинске прије подне полазе југословенску послје и обратно.“ Она изражава задовољство због великог интересовања за часове – и међу родитељима и међу децом.¹⁷

У свом извештају Посланству учитељица тражи да се школа помогне књигама, с обзиром на то да су исељеници у изузетно тешкој материјалној ситуацији, па не могу да издржавају школу: „Дјеца која полазе у школу су већим дјелом дјеца сиромашних исељеника, који тек дјеломично плаћају малу школску чланарину. Зато су за издржавање школе потребне помоћи. Ради тога молим Министарство¹⁸ да најхитније ријеши молбу, коју сам поднијела да ми се додијеле потребне књиге и да се те књиге одашаљу кад се убудуће будем обраћала Министарству за помоћ у књигама, да се те молбе повољно ријеше, јер ћу се обраћати једино у случајевима када то буде изискивала велика потреба.“

Она објашњава свој план активности: „За сада нећу моћи радити у школи према програму основних школа у домовини, јер је то немогуће из разлога што морам најпре посветити сву пажњу томе да дјеца науче добро читати, писати

ручног рада. Када је њеног мужа Министарство социјалне политике послало у Буенос Аирес да оснује и уређује новине за југословенске исељенике, по властитој жељи је послата у Буенос Аирес да ради у исељеничкој школи.

13. АЈ-385-3-24, Извештај Никице Дефранчески Посланству у Буенос Аиресу, од 11. 5. 1939.

14. Пре Никице Дефранчески наставу су држали појединци из југословенске колоније. У првом извештају учитељице Дефранчески помиње се госпођа Домазетовић.

15. АЈ-385-3-24, Пов. бр. 326, од 18. 12. 1935.

16. АЈ-385-3-24, Извештај Никице Дефранчески Посланству у Буенос Аиресу, од 11. 5. 1939.

17. Учитељица пише да је одмах по доласку дала предлог да се такође оснује обданиште и да се ангажује једна васпитачица, под њеном контролом, што је прихваћено од стране дипломатског представника у Буенос Аиресу и централног школског удружења.

18. Мисли се на Посланство Краљевине Југославије у Буенос Аиресу.

и рачунати, а уз то полако их учити хисторију, земљопис и остале прописане предмете.“

Никица Дефранчески наводи и да постоји неколико људи, окупљених око групе „Сокол Буенос Аирес“¹⁹, који су је критиковали преко новина „Соколска Застава“.²⁰ Напомиње да је она и сама „чланица сокола у домовини“ и да је то „заболело тим више, што се рад тих људи сакрива иза имена соколског друштва“, као и да је овај гест „господе из Сокола“ наишао на „свеопћу осуду наших исељеника“. Занимљиво је да у наредним извештајима ово друштво више не спомиње.

Учитељица свој извештај закључује речима лојалности и преданости повереној дужности: „Свјесна сам задаће, коју ми је Министарство повјерило, поставивши ме исељеничком учитељицом; свјесна сам потешкоћа на које ћу наићи; свјесна сам одговорности и према Министарству и према дјечи и родитељима у исељеништву, али се чврсто надам да ћу све неприлике пребродити и устрајати у раду за добро наше Домовине, нашег народа, а на корист наше мале дјеце да их се очува и спаси великој југословенској заједници.“ Сличне изјаве срећемо готово у свим извештајима које шаљу она и учитељ Славко Гајер.

Славко Гајер

Непуних месец дана након доласка учитељице Никице Дефранчески, 15. маја 1939. године, у Аргентину стиже и учитељ Славко Гајер. У свом првом извештају Министарству социјалне политике и народног здравља од 18. јула 1939,²¹ он поред детаља о доласку и сусрету са министром²² др Цанкаром описује и просветне прилике и план рада у дијаспори. Гајер се „додељује“ аргентинској провинцији Санта Фе, с обзиром на то да је тада тамо постојала само једна словеначка школа – у Росарију, а та провинција је од свих покрајина у Аргентини, како се наводи, имала највише исељеника из Југославије. „Мој будући рад одређен (...) (је тако да) у свим мјестима гдје живе југославенски исељеници, обучавам дјецу читању, писању, а нарочито у националним предметима. У исто вријеме одржаватћу и њиховим родитељима интересантна предавања о хисторији и географији наше отаџбине, остајући у сваком мјесту по шест мјесеци. (...) Ради упознавања (са) радом наших културних друштава

19. Соколски покрет је национални покрет многих словенских народа. Изворно је чешка идеја, а још од својих почетака (средином 19. века) носио је елементе политичке борбе уперене против изражене германизације унутар Хабзбуршке монархије. Временом је стекао свесловенски карактер, а на нашем подручју после 1918. године – и опште југословенски (Ђаковић 1997: 192).

20. Нажалост, нисмо имали на располагању новински текст, па није сасвим јасно о каквој критици је реч.

21. АЈ-385-3-24, Извештај Славка Гајера Министарству социјалне политике и народног здравља КСХС, од 18. 7. 1939.

22. Мисли се на „опуномоћеног министра и изванредног посланика“ Посланства Краљевине Југославије у Буенос Аиресу.

у Буенос Аиресу као и учења шпањолског језика, остао сам у истом мјесту 1½ мј. За то вријеме одржавао сам кратка предавања југославенским Соколима у националним предметима,²³ а пред сам Видовдан и велико предавање за све југославене у Буенос Аиресу 'О значењу Видовдана'". Из каснијих извештаја учитеља сазнајемо да се овај празник обележавао као национални празник свих Југословена у Аргентини.

Учитељ је држао школске течајеве у провинцији Санта Фе, у местима Виља Мугета (21. 8. – 3. 12. 1939, са 30 полазника), Човет (9. 1. – 24. 3. 1940, 38 полазника) и Арекито (15. 4. – 15. 8. 1940, 20 полазника). У провинцији Буенос Аирес Гајер је часове држао у Берису (27. 3. – 23. 11. 1941, 33 полазника), а у Док Суду (28. 8. – 24. 11. 1941, 44 полазника) је мењао учитељицу Дефранчески, која се разболела.

Гајер године 1942. прелази у Уругвај, у Монтевидео. Тамо оснива два једногодишња школска течаја за југословенске исељенике и њихове потомке. Средином исте године, упоредо са држањем наставе, почиње да ради и у конзулату у Монтевидеу и у Југословенској народној одбрани (Ј.Н.О.).²⁴ Године 1943. се физички сукобљава са исељеницима, с обзиром на то да се нису слагали око начина предавања. Од тада остаје без ангажовања.

Рад учитеља до почетка Другог светског рата

Рад учитеља даље се развијао у правцу утврђивања и спровођења наставног плана, који су морали прилагођавати приликама у местима у којима су предавали. Из 1939. године имамо још два извештаја учитељице и три извештаја учитеља, из којих се види како је протицао њихов рад у току прве године боравка у Аргентини.

У свом извештају од 2. августа 1939. из Буенос Аиреса²⁵ учитељица пише: „Сва дјеца југословенских исељеника полазе облигатно аргентинску школу: једни прије други послејде подне. Према томе сам највећу пажњу посветила предметима, које не уче у аргентинској школи а то су: српско-хрватски језик (читање, писање, изговарање и пјевање), ручни рад са националним мотивима. У исто вријеме надзирала сам и дјечје радове из аргентинске школе (рачуни и сл).“ Потом даље

---

23. Из извештаја учитеља Гајера остаје нејасно да ли су припадници „Сокола“ којима је он држао „крата предавања у националним предметима“ исти они са којима је учитељица Дефранчески имала проблема на почетку свог рада.

24. Током Првог светског рата, исељеници у Чилеу, национално свеснијем и економски јачем делу колоније, и касније у Аргентини удружили су исељеничка друштва у Југословенску народну одбрану, дајући материјалну и моралну подршку стварању нове југословенске државе. Руководство ове организације у Аргентини иницирало је и отварање првог званичног представништва југословенске државе. Видети:
http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/izlozbe/internet_izlozbe/dokumenti_govore/jugoslovensak_drzava_i_iseljenistvo.html#jugoslovenska_drzava_i_iseljenistvo_u_j_americi

25. АЈ-385-3-24, Извештај Никице Дефранчески Посланству у Буенос Аиресу, од 2. 8. 1939.

наводи: „Оваквим радом успјело је дјецу припремити за наступ на прослави 550 годишњице Видовданске битке, коју је приредило овдашње соколско друштво: 'Сокол Док Суд – Бока' у заједници са југословенском школом. (...) Школска дјеца су наступила са живом сликом 'Југославија' те декламацијама 'Остајте овдје', 'Јека од гусала', 'Југослављанин'. Слиједећег дана – 25 јуна – школска дјеца су корпоративно судјеловала на свечаности полагања темељног камена 'Југословенског дома' у кога ће – кад се изгради бити смјештена и југословенска школа.“ Дефранчески затим описује како је организовала прву добротворну акцију за помоћ сиромашним члановима заједнице. „Како је један дио дјеце која полазе југословенску школу доста сиромашног стања повела сам акцију у заједници са словенским одељењем овдашње југословенске школе на Патерналу и уз помоћ 'Југословенског централног школског удружења', да се тој дјечи даде нека помоћ у одјећи и обући. (...) Свако школско дијете добило је бијели хаљетак, какова овдје носе сва школска дјеца и мушко и женско (...) Осим тога су дјеца добила према потреби: ципеле, плетене мајица, чарапа, папуче какове се овдје носе, и свако дијете по нешто слаткиша. (...) Ова акција наишла је на опће одобравање међу југословенским исељеницима и изазвала велику радост међу школском дјецом, пошто је ово први пут, да школа дарива школску дјецу одјећом и обућом.“²⁶

У годишњем извештају од 30. децембра 1939.²⁷ учитељица пише да њену школу „редовито похађа 56 дјеце, што прије што послјије подне“, у зависности од наставе у аргентинским школама. „Настојала сам да се дјеца одвише не оптерећују, а да крај тога обрадим више што је могуће градива из читања, писања, географије, историје (...). Уз ове предмете увела сам у школу и женски и мушки ручни рад, што је дало лијепог резултата, макар је то била једна новост за овдашње прилике.“

У опису завршног школског испита, уз све похвале о спремности и знању деце, учитељица наглашава да су присутни били министар Цанкар и државни представник, као и да је том приликом отворена „изложба ручних радова мушке и женске дјеце (...) Изложба је била отворена три дана и посјетио је лијепо број наших исељеника.“ Затим износи живописне податке о прослави рођендана краља Петра, који иду у прилог тези о улози учитеља у „јачању националног јединства“ југословенских исељеника. Наводи да су: „школска дјеца (...) наступила на академији коју је приредило овдашње соколско друштво Док Суд – Бока. (...) У католичкој и православној цркви приликом молитава за дуг и сретан живот Њ. Вел. Краља присуствовала су сва дјеца, а истог дана наступила су некој дјеца са пригодним декламацијама на овдашњем 'југословенском радио сату'.“

Никица Дефранчески спомиње и прославу Дана уједињења (1. 12. 1939.), када је наступио први пут југословенски школски мешовити хор. Деца су тим поводом 3. децембра поново присуствовала службама и у католичкој и у

26. AJ-385-3-24, Извештај Никице Дефранчески Посланству у Буенос Аиресу, од 2. 8. 1939.

27. AJ-385-3-24, Извештај Никице Дефранчески Посланству у Буенос Аиресу, од 30. 12. 1939.

православној цркви, да би после богослужења заједно са црквеним хором отпевали југословенску химну.

Приметно је и да се оба учитеља у већини извештаја труде да истакну важност свог позива и боравка у Аргентини, па тако учитељица закључује: „Једино школа може сачувати дјецу наших исељеника нашем народу и нашој државној заједници, а ако будемо имали школа неће се догађати да дјеца наших исељеника одрасту и заузму положаје а не знају нашег језика нити имаду појма о Југославији“. У наставку скреће пажњу на своја ниска примања: „Не може исељенички учитељ у Аргентини живети ни са 750 ни са 900 динара (...) Ово је једно од важних питања, јер ако учитељ исто као и сваки други чиновник, није материјално осигуран не може да ради са љубављу ни заносом па макар како желио да у школски рад улаже више што може.“

Како сазнајемо из извештаја Посланству од 26. септембра 1939,²⁸ учитељ Славко Гајер је први течај за исељенике одржао у Виља Мугети, у провинцији Санта Фе. Школа је организована у просторијама „Дома хрватског узајамне припомоћи“, са око 30 полазника. У почетку се учитељ сучавао са многим проблемима: „Овдашње аргентинско учитељство неко вријеме забрањивало је школској дјечи да похађају основни течај на хрватском-српском језику, мотивирајући да то њима није по вољи, а уједно да то смета редовитом обучавању на шпањолском језику. Очито се видјело по изјава истих да им је то непожељиво, те услјед тога је и изостало пар ђака. Што је најжалосније, велика већина наше емиграције слаже се са тим негативним мишљењем, те мјесто да пошаљу своју дјецу у течај да нешто науче они све то омаловажавају с игноранцијом.“

Поред тога, учитељ пише да његов труд често остаје узалудан због незаинтересованости родитеља да са децом и код куће комуницирају на матерњем језику: „Пошто родитељи не показују никаквог интереса да им дјеца науче читати и писати осим пар фамилија које силом своју дјецу шаљу, те и та иста дјеца која су већ доста научила читати и писати, премда не показују за то вољу, не може се постићи онај прави успјех, а то је, да оно што уче у течају да запамте и да то примјене у конверзацији, пошто исти ђаци чим изађу из течаја неће да говоре нашки, већ шпањолски, а код куће поготово, што сам има прилике чути. Према томе сваки труд који се муком улаже у ту сврху остаје бесплодан.“

Гајер наредни извештај из Виља Мугете пише 30. октобра 1939,²⁹ са нешто више оптимизма него претходни: „Обучавање се врши без икаквих прекида и то у сљедећим предметима: писање и читање, географија и историја, слободно и правилно изговарање језика, те пјевање са гимнастиком. (...) У досадашњем раду у том течају опазило се да дјечја пажња с интересом је највише концентрирана на предмету писања и читања те у приповједању интересантних догађаја, док у осталим предметима је то мање.“ Наводи, међутим, да му је рад и даље доста отежан „пошто многи полазници ван школског времена сваког часа морају присуствовати специјалним пословима у аргентинској школи, те не могу у исто

28. АЈ-385-3-24, Извештај Славка Гајера Посланству о раду у Мугети, од 26. 9. 1939.

29. АЈ-385-3-24, Извештај Славка Гајера Посланству о раду у Мугети, од 30. 10. 1939.

вријеме да присуствују к течају.“

У годишњем извештају, 6. децембра 1939.³⁰ учитељ сумира свој рад са 30 полазника, после нешто више од три месеца, и веома позитивно оцењује рад ђака: „Тога мјесеца (децембра) су дјеца похађала течај врло марљиво, за цијело вријеме били врло активни, пажљиви, послушни и дисциплиновани.“ Затим детаљно описује завршни испит, из чега јасно можемо видети наставни план који је спровођен: „Дјеца су најприје по диктирању учитеља писала оне реченице у којима су сва слова на нашем језику, а којих у кастељанском³¹ нема, а одмах затим су и читала из књига. Како се тим предметима посветила највећа пажња, то је било управо невјеројатно како су дјеца добро научила у кратко вријеме писати и читати на хрватско-српском језику. Иза тога се испитивало цијело градиво из земљописне карте Краљевине Југославије у вези са историјом. Дјеца су научила величину Краљ. Југославије, облик, границе, главне ријеке, горе, поднебље у појединим крајевима државе, господарске прилике, индустрија, разни производи, те њихов експорт у иностранство, важност Јадранског мора, о Далмацији и њезиним љепотама, њене луке итд. Исто тако врло љепо су знала о нашем Краљевском Дому, те њихове заслуге за постанак и оснутак данашње Југославије, добро познају најзначајније јунаке, банове и Краљеве код Срба, Хрвата и Словенаца. Послије тога су дјеца декламирала наше лијепе пјесме које су узете из читанака, те се прешло на разговор о појединим стварима у кући, природи и школи, да се види како владају језиком. Затим су у великом дворишту извели двије лијепе гимнастичке просте вјежбе, које су свима присутнима упале у очи на њихову точност и прецизност.“

Завршном испиту и свечаности, уз око 120 исељеника, присуствовали су и конзул из Росарија и министар из Буенос Аиреса: „Госп. Министар, који је био врло задовољан с успјехом дјеце, одржао је пригодан говор, те и похвалио њихову марљивост. Одмах иза тога у име свих полазника, захвалила се једна ученица Госп. Министру на пажњи и бризи коју је посветио њима те им послао учитеља да науче познавати језик и домовину својих отаца. За приказани успјех дјеца су била од стране Госп. Министра и Конзула лијепо награђена у облику новца и слаткиша.“

Из извештаја које Посланство шаље 10. децембра 1939. године Министарству иностраних послова³² сазнајемо да је у Виља Мугети колонија била под „доста јаким утицајем ненационалних елемената“ и да је било потешкоћа у организовању течаја (без додатних објашњења). Наводи се да ће Славко Гајер бити послат и у друге колоније да „погодно утиче на националну свест тамошњих исељеника“.

Од 9. јануара до 24. марта 1940. Гајер држи наставу у Човету (Chovet) за 38 деце. У извештају о раду³³ пише да су деца „са тачношћу“ похађала часове, па

30. AJ-385-3-24, Извештај Славка Гајера Посланству о раду у Мугети, од 6. 12. 1939.

31. *Кастељански* од *кастиљано* (castellano), један од назива за шпански језик. Видети: <http://lema.rae.es/drae/?val=castellano>.

32. AJ-385-3-24, Пов. бр. 344/39, од 10. 12. 1939.

33. AJ-385-3-24, Извештај Славка Гајера Посланству о раду у Човету, од 1. 4. 1940.

су „последњих дана многа дјеца сасвим слободно писала разна писма својим родбинама у земљи својих отаца, на велико задовољство родитеља, као и учитеља.“

У опису завршног испита, коме је по већ устаљеној пракси присуствовао и конзул, описано је све што је „младеж на слатком материнском језику научила“. „Да се присутни народ увјери како су њихови малишани научили добро читати, читала су се разна поучна штива по свим ђацима. Да се види како владају језиком, приповједале су се различите приповјетке из читанака. Испитивало се колико има годишњих доба, њихове карактеристике, имена прстију, имена појединих дијелова човјечијег тијела, о родбини (стриц, ујак, братић, сестричина итд.) (...) Научили су: постанак Југославије, живот Хрвата, Срба и Словенаца у прадомовини, те прије самог постанка Југославије. Њезина раздиоба, главни градови, горе, ријеке, клима, богатства у појединим крајевима и њезина употреба, њен експорт, важности Јадранског Мора, Далмације, просвијета, итд. итд. (...) Испитивало се слиједеће: О Краљевској кући, Краљ Петар I. Ослободитељ, Александар I. и Петар II. Карађорђевић; о хрватским краљевима, Томислав, Крешимир IV., Звонимир и Петар II. Савичић, Матија Губец, породица Зрињски и Франкопани, Стјепан Радић, Мачек и Цветковић, итд.“

Имали смо увид и у извештај конзула из Росарија, од 26. марта 1940,³⁴ који је присуствовао завршном испиту и који је оценио да је овај течај без сумње доста допринео за „престиж државе и за подржавање патриотског осећаја међу исељеницима“, који су у овом случају претежно били пореклом из Хрватске.

Није, међутим, сигурно колико су ови извештаји учитеља и конзула заиста одговарали реалном стању. Наиме, 7. јуна 1940. послат је допис Министарству иностраних послова из Министарства просвете Краљевине Југославије,³⁵ у којем се критикује дужина течајева, уз следећу напомену: „да би се настава могла успешно изводити потребно је најмање три месеца рада. Иначе се може говорити само о преоптерећивању, површном раду и привидном успеху.“ У наставку се наводи и да је течај у Човету промовисан као „хрватски школски течај“ (што је и писало на дипломама ђака), као и да је на завршном испиту изостављена југословенска химна, што није у духу државног и народног јединства које треба промовисати. Наводи се да планови предавања предмета историја и географија нису у потпуности поштовани, као и да је код последњег изостављено учење имена главног града Краљевине Југославије – Београда. У истом извештају се у циљу побољшања наставе дају следећи предлози за корекцију плана и програма: „За историју: Досељавање Јужних Словена у данашње њихове земље, Св. Ђирило и Методије, Људевит Посавски, Трпимировићи (Краљ Томислав и Петар Крешимир IV), Немањићи (Стеван Немања, Св. Сава, Цар Душан), Косовска битка, Горазд и Нотимир, Госпосвенско поље, Матија Губец, Франкопан и Зрињски, Карађорђе и кнез Милош, Штротсмајер, Краљ Петар I и Балкански ратови, краљ Александар и Уједињење Југословена.“ Додаје се и да

34. AJ-385-3-24, Прив. пов. од 26. 3. 1940.

35. AJ-385-3-24, Пов. бр. 467 од 7. 6. 1940.

све треба да буде „у главним линијама“ и да се у наставу историје „никако не могу уносити политичке личности као што је учињено на испиту из овог течаја (Радић, Мачек, Цветковић)“.

Не зна се како и да ли су уопште ове сугестије утицале на даљи ток наставе, с обзиром на то да немамо документе који говоре о томе. Ипак, наредни извештај учитеља Гајера, упућен из Буенос Аиреса, садржи дословно преписан и усвојен предложени програм наставе. Поред тога, наглашено је и да се исти течај завршио југословенском химном.

Течај у Арекиту имао је 20 полазника, а трајао је од 15. априла до 15. августа 1940. Учитељ је, уз све похвале за труд и марљивост Ђака, додао да течај није био намењен само деци, већ је био и од великог значаја за одрасле исељенике: „Будући да се већина полазника родила у мјесту где се говори само на кастаљанском језику, то је рад са наставом из почетка био прилично отежан (...). Ради тога испрва највећа пажња им се обраћала да науче што више ријечи и реченица а затим и сам говор“.

У духу „националног заједништва“, које је као службеник Краљевине Југославије требало да промовише, он наводи да су се – захваљујући течају – „наши исељеници још чвршће међусобно повезали, не питајући један другог из којег је краја и које је вјере а особито њихови државни представници у Аргентини не брину само за њих већ и за њихову дијечицу.“

Последњег дана школске године било је организовано сликање и „приређено печење“: „То је била ванредна прилика када су били окупљени исељеници који већ у Америци 40-50 година са најмлађима те њиховом дијецом, потписани учитељ им је послјије јела у кратким цртама, ријечима хисторијски приказао борбе наших народа од најстаријих времена па до данас“. На крају су сви „одушевљени клицали и плескали Домовини, Краљевском Дому и нашим властима у Аргентини“. Сви ђаци су успешно завршили наставу, након чега су и добили дипломе на којима је писало: „Поштуј домовину својих отаца, успомена Арекито, 15/8/1940“.

После овог течаја, учитељ Гајер је 28. августа 1940. послат у Буенос Аирес, у југословенску школу у Док Суду, као замена учитељици Дефранчески, која се теже разболела. У извештају од 3. децембра 1940. учитељ примећује: „Велику олакшицу у раду сам имао, што су школска дијеца врло добро владала материнским језиком, за разлику од пријашњих мојих школских течајева (...).“ Завршни испит је имао већ устаљену форму, са присуством већег броја исељеника, званичницима и истакнутим члановима дијаспоре. Тако, „долазак Министра дочекан је бурним поклицима ’Живио господин Министар, живила Краљевина Југославија, Живила Република Аргентина!’“

Из извештаја Посланства Министарству иностраних послова, од 17. јануара 1941,³⁶ види се да су течајеви у Росарију такође одржавани, али се не наводи ко је и где организовао наставу, па претпостављамо да је у питању учитељ Славко

---

36. AJ-385-3-24, Пов. бр. 14 од 17. 1. 1941.

Гајер. Само је напоменуто да се успешно завршио течај, да су се организовале прославе за Видовдан, за рођендан краља Петра и Дан уједињења. Такође се наводи да долази до осипања ђака који похађају наставу, јер су већином у питању старија деца, „пак их њихови родитељи више не шаљу у школу због пољских радова.“

Рад учитеља током Другог светског рата

Гајер последњи течај у Аргентини одржава у граду Берису (Berisso), од 27. марта до 23. новембра 1941.³⁷ Учитељ пише о марљивости ђака и „љубави коју гаје према језику и домовини својих отаца“. Оцењује да је радио савесно и успешно у тешким временима почетка рата, „увијек радећи између истих (исељеника) за што веће уједињење и зближење на бази братства и љубави“.

Након тога је Гајер послат у Монтевидео (Уругвај), да предаје на два течаја деци југословенских исељеника, која су имала укупно 42 полазника. У јулу 1942. године додељен је Краљевском Југословенском конзулату да упоредо помаже при конзуларним пословима. У извештају намењеном Посланству у Буенос Аиресу, из 20. јула 1942,³⁸ он описује ситуацију у колонији у Монтевидеу: „Развијањем ратних догађаја, у вези са унутрашњим неприликама Југославије (оснивањем Слободне Хрватске, борба тј. неспоразум од стране партизана према четницима), доведена је и југословенска колонија у међусобну борбу и неспоразум“. Пише да је радио у једном огранку Ј.Н.О., бранећи јединство и углед Краљевине Југославије, али му је школска управа забранила да држи часове, јер није дозвољавала да се Немци, Мађари и Хрвати спомињу као непријатељи. Оставши без посла, тражио је да се хитно реши његова ситуација, јер није у могућности да организује даљу наставу.

Посланство 4. фебруара 1942. и 19. августа 1943. шаље дописе југословенској колонији у провинцији Тако у Аргентини, са захтевом да се организује наставни течај, али оба пута остаје без одговора.

Из дописа Министарству иностраних послова, упућеног 21. децембра 1943,³⁹ које је у то време због ратног стања измештено у Каиро, сазнајемо да је нова аргентинска влада неповерљива према свему што долази од Владе Краљевине Југославије и њених представника, а томе се додаје и непријатељски став аргентинске владе према страном штампарији и удружењима. У истом извештају се описује страх исељеника и њихових потомака да организују школске течајеве, с обзиром на то да би могли сносити последице. Због свега тога Посланство предлаже да се учитељ Гајер пошаље у Чиле или Боливију, где има доста исељеника, а и могућности за организовање наставе на српскохрватском језику⁴⁰.

37. AJ-385-3-24, Извештај Славка Гајера Посланству од 16. 12. 1941.

38. AJ-385-3-24, Извештај Славка Гајера Посланству од 20. 7. 1942.

39. AJ-385-3-24, Пов. бр. 659 од 21. 12. 1943.

40. „(...) Ово је Посланство упитало Краљ. Посланство у Сантјагу (Чиле), би ли се на његовој територији могли оснивати течајеви, и оно је одговорило да би се, за сада, такви течајеви

У супротном се препоручује његов отпуст из службе, јер не ради већ дуже време.

У свом допису од 31. маја 1944,⁴¹ учитељица Дефранчески моли Министарство просвете да реши њен проблем са престанком исплата, а за њу се залаже и Посланство својим дописом од 26. октобра 1944.⁴² Краљевској Влади у Лондону. Учитељица Дефранчески последњи пут описује ситуацију у дијаспори 9. децембра 1944,⁴³ када пише да је број деце која похађају наставу југословенске школе у Док Суду веома опао (са 72 на 38). Наводи да је тренутно веома неповољно политичко стање у Аргентини: „Услијед прилика које овдје владају“⁴⁴ родитељи се чувају осјетљивог излагања; највише је дјеце изостало након што је ноћу вршена преметачина полиције у ’Југословенском Дому’ (гдје школа имаде своје просторије) којом је приликом затворен, а касније ослобођен и чувар ’Југословенског дома’“.

Ово је уједно и последњи допис учитеља који смо пронашли у оквиру овог истраживања. У Архиву Министарства спољних послова, где се налази грађа након 1944. године, нисмо наишли на податке о даљем раду учитеља у Аргентини.

Закључак

Будући да је представништво Краљевине СХС – Краљевине Југославије у Буенос Аиресу кроз дуги низ година било једини заступник интереса југословенске државе у Јужној Америци, а имајући у виду и посебне услове у којима је функционисало, сматрамо да његова архивска грађа, иако некомплетна, фрагментарна и сачувана у малим количинама, садржи вредне податке о бројним друштвеним, политичким, економским, социјалним и културним проблемима југословенског исељеништва на том континенту. „Посланство Краљевине Југославије је своју акцију међу исељеништвом усмеравало на заступање и

могли основати у Коћобамби (с преко 60 деце), Ла Пасу (преко 20 деце) и Оруру (преко 30 деце) – све у Боливији. Потписани је мишљења да би било корисно да је г. Гајер упуту у Боливију“; АЈ-385-3-24, Пов. бр. 659 од 21. 12. 1943.

41. АЈ-385-3-24, Допис Никице Дефранчески Министарству просвете Краљевине Југославије од 31. 5. 1944.

42. АЈ-385-3-24, Пов. бр. 476 од 26. 10. 1944.

43. АЈ-385-3-24, Допис Никице Дефранчески Министарству просвете Краљевине Југославије од 9. 12. 1944.

44. Из извештаја отправника послова, насловљеног „Прилике у југословенској колонији у Аргентини“, АЈ-385-2-24, Пов. бр. 481 од 30. 10. 1944, може се донекле разумети ситуација у Аргентини тог периода. Наиме, супротстављености између разних политичких струја постале су израженије, што је утицало на аргентинску владу и њене акције против страних и локалних комуниста. Отправник послова, са једне стране, наводи: „Чини се да властима није много стало до тога шта раде наши комунисти, уколико се њихова делатност ограничава на југословенску колонију.“ С друге стране, он описује једну рацију полиције у разним словенским друштвима, ухапсивши око четрдесет Југословена, комуниста и некомуниста, а касније појашњава: „Због недовољне обавештености, аргентинска маса у сваком Словену гледа Руса, у сваком Русу Јевреја и комунисту (у народу су изрази „guso“ и „judio“ чак синоними).“

ширење југословенске идеје на идеолошком, а заштиту и афирмацију заједничке државе на политичком плану, у веома осетљивој средини“ (Бојић 2008: 115). У том смислу, Посланство је између осталог настојало да развије широку и снажну активност на културном и просветном плану, што показују и извештаји учитеља послатих у Аргентину од стране Владе Краљевине Југославије.

Архивски извори су објективна и валидна материја за потврду или ревизију истраживања и изграђених научних ставова (Радојичић 2005: 6). Мишљења смо да архивска грађа представљена у овом раду отвара бројна питања која би заправо могла бити засебне теме за наредна истраживања. Нека од њих су и ова која даље наводимо. Колико су извештаји учитеља одсликавали право стање на терену, а колико су били обликовани у складу са пропагираном политиком и очекивањима Краљевине Југославије? Колики је заиста био утицај учитеља на ширење „националног јединства“ међу исељеницима? Да ли је и на који начин њихов рад оставио трага у југословенској дијаспори? Такође, приликом наредних теренских истраживања у Аргентини било би занимљиво испитати да ли данас има живих савременика двоје помињаних учитеља и каква су њихова сећања на период документован архивском грађом.

И поред отворених питања, извесно је да извештаји садрже вредне податке о свакодневном животу и проблемима исељеника и учитеља, о спровођењу наставног плана, условима у којима је одржавана настава, о односима са матицом и др.

Надамо се да ће приказана грађа пробудити шире истраживачко интересовање за ову комплексну и веома занимљиву дијаспору.

Литература

- Благојевић, Гордана. 2007. „Српске школе и настава српског језика у Грчкој у XX веку“. *Гласник Етнографског института САНУ* 55 (1). 233–244.
- Ђаковић, Богдан. 1997. „Музички одсек Соколског друштва у Новом Саду (1928–1941)“. *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 20–21. Нови Сад: Матица српска. 191–197.
- Исаиловић, Благоје. 2000. „Посланство Краљевине Југославије у Аргентини – Буенос Ајрес 1928–1945: историјска белешка“. *Архив: часопис Архива Југославије* 1 (1). Београд: Архив Југославије. 72–84.
- Крејић, Предраг. 2006. „Признање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од стране држава Јужне и Централне Америке“. *Архив: часопис Архива Југославије* 7 (1/2). 81–89.
- Лукић-Крстановић. 1992. *Срби у Канади: живот и симболи идентитета*. Београд: Етнографски музеј САНУ.
- Опојевлић, Лидија. 2005. *Инвентар сумарно-аналитички АЈ-385. Посланство Краљевине Југославије у Аргентини – Буенос Ајрес (1928–1945)*. Београд: Архив Југославије.
- Павловић, Мирјана. 1990. *Срби у Чикагу: проблем етничког идентитета*.

- Београд: Етнографски Институт САНУ.
- Прелић, Младена. 2008. *(Н)и овде (н)и тамо: етнички идентит Срба у Мађарској на крају XX века*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Радојичић, Драгана. 2005. „Архивски извори у реконструкцији живота“. *Етнологија и антропологија: Стање и перспективе, Зборник Етнографског института САНУ* 21, Београд.
- Стефановић-Бановић, Милеса и Бранислав Пантовић. 2013. „Наша дијаспора у Аргентини“. *Гласник Етнографског института САНУ* 41 (1). 119–131.
- Црнић-Пејовић, Марија. 2007. „Исељавање Бокеља до Другог свјетског рата“. *Бока, зборник радова из науке, културе и умјетности* 27. Херцег-Нови. 165–201.
- Antić, Ljubomir. 1987. *Naše iseljništvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslovenske države 1918*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bojić, Dušica. 2008. „Iseljeničko pitanje u okviru Kraljevine SHS 1919–1929“. *Istraživanja* 19. Novi Sad: Filozofski fakultet. 113–128.
- Dahl, V. C. 1974. “Yugoslav Immigrant Experiences in Argentina and Chile”. *Inter American Economic Affairs* 28 (3). USA, PA: Villanova Print.
- Đikanović, Vesna. 2009. „Iseljeničko pitanje kao predmet od javnog interesa u Kraljevini Jugoslaviji“. *Tokovi istorije: časopis Instituta za noviju istoriju Srbije* 1–2. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije. 7–20.
- Slijepčević, Pero. 1917. *Srbi u Americi: beleške o njihovu stanju, radu i nacionalnoj vrednosti*. Ženeva: Štamparija „Ujedinjenja“.
- Stojović, Gordan i Marijan Miljić. 2012. *Crnogorci u Južnoj Americi*. Podgorica: Centar za iseljenike Crne Gore.